

in de mode komen”, zei Castorf tijdens een interview met *Der Spiegel* (27/12/93) over de produkties en de maatschappelijke positie van de Berlijnse Volksbühne. Castorfs woorden zouden ook wel eens van toepassing kunnen zijn op Marthalers reeks ‘patriottische avonden’. In de loop van de geschiedenis is menige kritische vernieuwing ontzenuwd door inkapseling, herhaling, nabootsing. Maar laten we niet vooruitlopen op de feiten.

Gemütlichkeit

Sinds de komst van Castorf vormt maatschappelijk en politiek engagement het waarmede van de Volksbühne Am Rosa-Luxemburg-Platz. Zo was de groeiende vreemdelingenhaat één van de uitgangspunten bij het maken van *Murx...* Mathias Lilienthal, dramaturg van de Volksbühne en zodoende ook van deze produktie, zei tijdens een ontbijtgesprek van het kunstenFESTIVALdesArts dat de traditie van het schrijven tegen de fascistische tendens in Duitsland onderbroken is. Daarom vielen zij terug op teksten uit de jaren twintig en van Paul Scheerbart (1863-1915). De titel van de produktie is trouwens een vers uit het gedicht *Indianerlied* van deze Duitse auteur die in 1892 het Berlijnse Verlag der deutscher Phantasten oprichtte. Zijn fantastische en kosmische verhalen in mondelinge voordrachtstijl waren in geen enkele literaire stroming onder te brengen. Niet in het minst omwille van hun ironische en satirische ondertoon wezen ze vooruit naar dadasme en surrealisme.

In het programmaboekje bij *Murx...* is het verhaal *Atlas, der Gemütliche. Ein Humanitätsmythos* opgenomen. Daarin vertelt Scheerbart hoe enkele grootmoedige filosofen vanuit hun verlangen om de oorlog af te schaffen te rade gaan bij de oude Atlas, drager van het hemelgewelf. Atlas geeft hen de raad ‘gemütlich’ te zijn, zich te oefenen in ‘dragen en verdragen’. De filosofen zetten zich aan het schrijven van boeken en pamfletten voor de vrede en tegen de rijkdom, veroorzaker van oorlog. De rijken blijken hen er zelfs geld voor te geven en de filosofen worden in hun geduldig wachten op het moment dat de rijken zichzelf zullen afschaffen zowaar even ‘gemütlich’ als Atlas. Ook de rijken leren ‘geduldig met de tijd’ te worden.

“Ieder krijgt zijn deel”, denken de goede rijke mensen. Alles blijft bij het oude en de filosofen sterven in vrede.

Marthalers aanpak van een produktie met vreemdelingenhaat als één van de vertrekpunten is even anarchistisch en ontluisterend als het verhaal van Scheerbart. *Murx...* is een collage van liederen, muziek, korte dialogen, moppen, gedichten, gezegden, veelzeggende gebaren en stiltes. Muziek en liederen, rijkelijk geplukt uit het socialistische, nationaal-socialistische, humanistische en christelijke repertoire, worden opgediend als een soort Duitse eenheidsworst. Een saus van ‘Gemütlichkeit’ - een woord dat in geen Nederlandse vertaling adequaat kan weergegeven worden - die een ontploffing van het kruisvat in de kiem moet smoren. Dat kruisvat bestaat uit verwijt en verweer (“Du hast den Hund vergiftet.” “Ich habe den Hund nicht vergiftet”), uit de irritante herhaling van steeds dezelfde mop, uit het in stilte proberen te bemachtigen van een betere plaats, uit het verdedigen van het eigen territorium, uit het onbeantwoorde streven naar erkenning, uit seksuele drift, uit weezin en vernedering. Meerdere keren evolueert de manier waarop een lied gezongen wordt van sussend en troostend naar overtuigend en trots. De teksten mogen dan al een sterk nationalistische inhoud hebben, de manier waarop ze gezongen worden is eerder aandoenlijk dan bedreigend. De ware dreiging gaat uit van wat je tussenin te zien krijgt.

Merz

In het programmaboekje zijn ook enkele teksten opgenomen van Kurt Schwitters (1887-1948), die als beeldend kunstenaar en dichter een eigenzinnige plaats innam binnen het dadaïsme. Deze internationale beweging in beeldende kunst en literatuur, die in 1916 het licht zag in het Cabaret Voltaire in Marthalers geboortestad, ontstond als een reactie tegen de gruwel van de Eerste Wereldoorlog. Pacifisme en internationalisme zouden de patriottische, nationalistische en ordelievende cultuur van de voorouders voor eens en altijd doen vergeten. Het ongebonden experiment en het spel werden verheven tot de meest vooraanstaande menselijke bezigheid. Bij het tot stand komen van de anonieme, collectieve kunst zou alleen

toeval een bepalende rol spelen. Men geloofde dat de kunst, door de orde van de (beeld)taal te wijzigen, in staat zou zijn om de structuur van de ervaring en dus ook de levensomstandigheden in het algemeen te veranderen.

In Berlijn ontwikkelde dada zich echter gaandeweg tot een openlijk politieke stroming die geheel ontdaan was van het mystiek-anarchistisch laagje dat de Zwitserse beweging had gekenmerkt. Jonge idealistische kunstenaars als George Grosz, Hannah Höch, John Heartfield en Otto Dix stelden zich links van de Weimar-regering op en maakten scherp hekelende kunstwerken waarvan de boodschap ook vandaag nog niet aan helderheid moet inboeten. Dit militante dadaïsme vinden we niet terug bij Kurt Schwitters, die in Hannover leefde en werkte ... tot 1933. Zijn eerder lyrische collages, assemblages en constructies die hij veelal samenstelde uit afvalprodukten waren blijkbaar even gevaarlijk voor het Derde Rijk als de openlijk politieke collages van zijn collega's in Berlijn.

Merz was de naam van het avant-garde tijdschrift dat hij tussen 1923 en 1932 uitgaf. Met dit vierletterwoord zou hij trouwens ook zijn gedichten en beeldend werk benoemen. ‘Merz’ was gewoon de tweede lettergreep van een krantekop die hij in een collage gebruikt had. Het volledige woord luidde ‘Commerz- und Privatbank’. Kenmerkend voor zijn aldus in 1919 ontstane ‘Merzbilder’ is het invoeren van herkenbare elementen in een vloed van vervreemding. Het gemeenschappelijk thema van de ‘Merz’-serie is de stad als compressor, als versterker van ervaringen.

Ik denk niet dat het woord ‘Merz’ ook maar iets te maken heeft met het woord ‘Murx’, een Duits slang-woord waarmee het mislukte produkt van een knutselaar wordt aangeduid. Toch is het verleidelijk om me voor te stellen dat Schwitters zich zou laten inspireren hebben door de associatie tussen de klankwoorden ‘Murx’ en ‘Merz’, waarbij ‘Merz’ dan zou staan voor de afval die hijzelf tot kunst verhief. Kunst bevredigt de argeloze toeschouwer nog minder dan dilettantisme, schreef Schwitters ooit. Dilettantisme kan je volgens hem omschrijven als een gebrek aan kwaliteit in de uitvoering (‘Murx’ dus). Dat wekt bij velen ergernis op. Kitsch daarentegen, volgens hem herkenbaar aan een gebrek aan kwaliteit in het denken,